

Дар док. Е. Г. Р. ня
Осип Гермайзе.

Пет
3090

3 МИНУЛОГО ШЕВЧЕНКОВОГО СЕЛА.

Ми дуже багато і часто говоримо й пишемо про Шевченкову добу, про те оточення, що впливало на творчість нашого поета, і яке було за підвалину цій творчості, але нам раз-у-раз бракує фактичного конкретного матеріалу про історичне-дійсне оточення Шевченкове.

Завдання невеличкої цієї замітки й буде подати деякий фактичний матеріал про Шевченкове село, про умовини життя в ньому в ту саму пору, коли Шевченка вже не було на батьківщині, коли йому довелося верстати тяжку дорогу салдата-вигнанця.

Але думасться, що той епізод 50-х років, що про нього маємо оповісти, був епізодом характерним, і що в ті часи, коли пробував Шевченко в рідному селі, він був свідком не одного подібного випадку, не одного аналогічного епізоду.

Села Моринці та Кирилівка, кол. Звенигородського повіту, що з ними звязане народження та молоді роки Шевченкові, у XVIII ст. належали до Лисянського ключа, але в XIX ст. Кирилівський маєток з низкою околичних сел переходить до рук представників російської військово-бюрократичної фамілії—Енгельгардтів¹⁾. Одставному гвардії полковнику Павлу Енгельгардтові і належав якраз Кирилівський маєток в ті часи, коли народився в ньому наш поет.

За часів самого Енгельгардта маєток, як показують дані ревізії, мав 4.250 душ кріпосної людности. Після смерті старого власника, маєток поділили поміж удовою небіжчиковою та трьома його синами. Таким побитом, удова Софія Енгельгардт дістала на власність с. Педичівку з хутором Тарануховим, де було 532 кріпацькі душі. Син Павла Енгельгардта, прапорщик Микола, дістав центр земель батькових—с. Кирилівку і з нею 1.091 душ, другий син, Василь,—с. Моринці та 1.238 душ, нарешті, третій син, Петро,—с. Журавку і з нею 1.056 душ.

Так розбився на порівнюючи дрібні частини колишній маєток. Кирилівку, як відомо, пізніше придбав від Енгельгардтових спадкоємців поляк ротмістр Валеріян Фльорковський, і від нього вже мав викупитися Шевченко.

Шевченкова доба була переломовою добою в економічному житті Правобережної України та організації українського селянства зокрема. Доба ця позначалася інтенсивним прагненням аграрного капіталу перетворитися в капітал промисловий; правобережні землевласники заходжувалися коло того, щоб організувати свої «хлібні фабрики», цукроварні та інші.

Одночасно з тим, російські капітали кидються на Правобережжя, зміцнюються від конфіскацій земель та багатств у польського поміщицтва та через протекцію російської владі. Політична суть диктатури на Правобережжі Капрала Гавриловича Безрукого, як називав відомого безрукого кнївського генерал-губернатора Бібікова Шевченко, полягала в тому саме, що Бібіков уперше й завзято боровся, щоб зміцнити російську владу на відібраних від Польщі землях, щоб підтримати російське поміщицтво, інтереси російського імперіялізму та російських капіталів.

Серед інших засобів «обуздат» польське поміщицтво російський уряд скористався і з своєї політики до селян. На кріпацьку людність звернено було тепер досить пильну увагу, за неї почали дбати, з одного боку тому, щоб польські анти-російські тенденції не могли знайти опертя на українському селянському ґрунті, а з другого—підкування про селян мало ослабити й матеріальну силу польського конкурента. Ще р. 1844 царський уряд видав наказа про заведення обов'язкових інвентарів в трьох губернях Правобережної України. 26 травня 1847 р. опубліковувалися й переводилися в життя відомі правила про обов'язкові інвентарі в Правобережних маєтках. З кінцем 1848 року ці правила мінняють поповнюють, і кінець 40-их та 50-ті років—це доба жвавої роботи коло інвентарної реформи на Правобережній Україні¹⁾.

Інвентарний комітет, що працював у Києві за Бібікова, зберіг і захочав у своєму діловодстві величезну силу побутового матеріалу з історії селянства та його взаємин з поміщиками. Одна з безлічи цих справ, що їх нині до порядку доводить історико-архівний семінар під керуванням автора цієї замітки, цікава і в звязку з життям нашого поета, бо трактуює якраз про події та відносини в Шевченковому селі. Справа ця почалася в 1850 р. і скінчилася аж у 1853 р.; назву має таку: «Дело по рапорту Звенигородського земского суда о крестьянине с. Пединовки помещика Энгельгардта, Василии Демченке, умершем после причиненного ему наказания винокурением смотрителем Семеном Шлюневским. Засея же и о 1.087 руб. 20 коп. крестьянского общества».

В справі знаходимо кілька рисок з побуту та відносин в Шевченковому селі так у попередню добу, як і в ті роки, що ними датовано справу.

Дізнаємося, напр., що в Кирилівському маєткові ще за часів старого Енгельгардта були дуже поширені селянські втечі. Селяни втікали на довго, деякі тинялися в мандрах по кілька літ, а були й такі, що тікали тілки підчас оранки та жнив, щоб позбутися остогидлої та тяжкої панщини.

«Одни (з селян),—писала адміністрація маєтку на запит влади,—с начала весны и через все лето находятся в бродяжничестве единственно дабы во время уборки хлеба уклониться от обработки барщины, другие же бывают по два года и более в самовольной отлучке».

В маєткові,—дізнаємось також із нашої справи,—було дещо таке, що ніби то свідчило про культурність його власників. Старий Енгельгардт заснував для кріпаків навіть спеціальну лікарню. В тій «больнице для крестьян «содержалось», як каже офіціальний документ: «лекарь, цуррульник, сторож, кухарка, лекарства, с'естные припасы».

Характеристику медичного персоналу Кирилівської лікарні ми подаємо далі, а тут зазначимо, що Кирилівський власник не дуже роз-

¹⁾ В. Семевский. Крестьянский вопрос в России. Т. II СПб. 1888 ст. 494. Ю. Самарин. Сочинения. М. 1878. Т. II, ст. 1—2.

И. П. Погодин. Сканирование населенных местностей Киевской губ. К. 1864, стр. 101
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
І. І. М. Ш. ОВА

812157
наукова бібліотека
Удільного райононституту
І. І. М. Ш. ОВА

200

щедрився, засновуючи лікарню для кріпаків. Він умудрився організувати її і надалі утримувати не своїм коштом, а на гроші селянські, на ті гроші, що спеціально збирав з кріпаків без жодного на те права. Селянам, коли розкладали податки, пропонувано було, згідно з кріпацько-патріярхальним побутом, платити більше, ніж випадало на кожного; так складався запасний капітал, і з сум цього капіталу поміщик утримував і лікарню, оплачував лікаря та інший персонал, купувала лікарня «лекарства и с'естные припасы». Адміністрація маєтку пояснювала, що селяни «при составлении податных раскладов соглашались добровольно платить более противу следуемого сбора», але трудно припустити цю дивну готовність у селян іти на жертви, тим більше, що в тому самому документі, звідки беремо ми цитовані слова, знаходимо й інше барвисте місце: «Многие крестьяне, хотя и живут благополучно, но через неповиновение никогда не уплачивают срочно платежей». Отже гадаємо, що особливого бажання платити понад норму у селян не було.

Тимчасом, поміщик робив із тими сумами, що збиралися від додаткового податку, різні вигідні для себе операції. Селяни з маєтку тікати не переставали, а надто збільшилися ці втечі, після ревізії 1834 р. до ревізії 1850 р. До того-ж за цей час маєток одвідала страшна холера, й викосила багато народу. За втікачів та за мертві душі треба було платити, а коли якого втікача приводила поліція в маєток, то ще треба було виплачувати й за видану в острозі та на етапу одягину втікачеві, потім оплачувати судові «взыскания за содержание беглых крестьян в казенных больницах».

До цих видатків поміщик додавав ще й видатки на утримання тисяцького, соцьких, на «содержание на почтовой дороге под окраскою указательных и участковых столбов и перил» і т. д.

На все це йшли незаконно зібрані з селян гроші. Поки не заведено було інвентарів, можна ще було примушувати селян платити або роботою компенсувати ці видатки, але в інвентарях додаткові, так звані, будівельні («строительные») дні панщини для селян заведено було тільки для таких робіт, що безпосередньо стосувалися до селянських господарчих вигід, напр., гатити греблі, городити царини, щоб заборонити потравам та ин. Отже, тим паче поміщик використовує негласно й не дозволене право оподатковувати селян понад норму.

Завдяки поміщицьким опадним операціям зібралась чималенька запасна сума; в 1850 р. сягала вона до 1629 крб., на 1852 рік цей капітал зменшився до 1087 крб. 20 коп. і ощадливий власник вжив його на потреби свого маєтку, хоч капітал цей—це-ж цілком зрозуміло,—належав селянській громаді і ніяким чином не міг бути зужиткований на потреби суто маєтково-господарчі.

Невідомо якою дорогою, але відомості про операції й цілком недопустимі Енгельгардтової «ощадність» та про операції з лишками податкових селянських грошей дійшла до суворого й рішучого Бібікова. Він зразу-ж запитав підлеглу йому адміністрацію, з Київського губернатора починаючи, про непорядки в Кирилівці. Вимагав він таких пояснень: «1) каким образом оставался этот капитал... из остатков податных денег, так как подати должны взиматься с крестьян в таком только количестве, в коем должны быть вносимы в уездные казначейство; 2) сколько именно начитается по суду денежных взысканий на беглых крестьян... и нет ли какого либо особого источника к удовлетворению этого платежа, кроме запасного капитала». І нарешті в формі запитання давалося цілком розумну директиву віддати гроші в який-

небудь кредитний заклад і задовольняти тими грошми виключно селянські потреби: «Не признается ли возможным — писал Биби́ков — деньги эти внести в кредитное учреждение, а из процентов удовлетворять их общественные повинности, относящиеся собственно к крестьянам, которые по местному соображению будут признаны неотложными».

З дальшої переписки вичається, що всілякі запевнення маєткової адміністрації про великі несподівані виплати за селян-втікачів, багато перебільшені, бо за утримання втікачів по казенних лікарнях та на етапах за 1853 рік маєток витратив усього 9 карбованців сребром. Константовано було дати, що вносити гроші в банк було-б справді не доцільно. Річ у тому, що після Енгельгардтової смерті запасний капітал так само, як і весь маєток, розбито було на 4 частини і тепер він був такий: 449 крб. 12 к. + 227 крб. 29 к. + 438 крб. 74 к. + 513 крб. 85 к.

Отже Київський губернатор мав цілковиту рацію, коли, грунтуючися на висновках Звиногородського маршалка, гадав, що пускати під проценти дрібні частини немає жаднісінької вигоди. «По раздроблении на четыре части запасного мирского капитала,—писав він,—действительно неудобно вносить в кредитное установление на проценты, потому что процент годовой на одну часть простираться будет с небольшим 16 руб. в год, которым никак не могут покрыться предстоящие к удовлетворению мирские надобности; при том же, как на будущее время подобный сбор с крестьян прекращен, то таковой капитал за обращением оного в подати за крестьян истощится».

Але згідно з думкою Бібікова в розпорядженні цим запасним капіталом Кирилівська адміністрація мусіла завести певну відчитність та певний порядок. Велено було завести в маєткові прибутково-видаткові книги «за шнуром и печатью уездного предводителя дворянства». Цим заводилося незнану безконтрольним господарям маєтку публічність та відчитність. Разом з тим твердо було наказано, що ці гроші витратити тільки на селянські потреби. «Чтобы капитал этот расходовался—вимагав Бібіков—исключительно на крестьянские общественные надобности и под ближайшим и ответственным наблюдением предводителя».

Так скінчилася ця досить цікава історія з громадськими коштами Кирилівської селянської громади, що збирав їх ощадливий та хитромудрий Кирилівський поміщик.

Урядова переписка, що почалась з ініціативи Бібікова, дає нам ще кілька штрихів до характеристики кріпацького побуту в Шевченковому селі.

6-го травня 1852 р. Бібіков писав київському губернаторові, що до його відому дійшло, що «управитель Кириловского имени... дворянин Чайковский жестоко обращается с крестьянами, неаккуратно рассчитывается с ними за переработанную барщину так, что крестьяне собираются толпами и ожидают по три и четыре дня, пока получают следуемое им деньги, книжки неаккуратно ведет, общественный хлеб употребляет на выкурку вина, собранные крестьянские подати расходует на свои и экономические надобности и впоследствии получает извлечение дохода, представляет по принадлежности, с чего происходит медленность в своевременном доставлении податей, кроме того, этот Чайковский, не давая подчиненным экономическим служителям инструкций наказывать крестьян, требует от них и словесно приказует соблюдать неумеренную строгость в отношении с крестьянами, угрожая лишением должности, с какого поводу произошёл смертный случай с крестьянином села Пединовки Василием Демченком, после наказания его винокурением смотрителем».

В червні місяці того-ж таки 1852 р. повітовий Звиногородський маршалок, виконуючи Бібікова наказ, досліджував ті факти через земського ісправника, крім того «и сам лично удостоверился в имении по всем предметам отступлений и допущенных беспорядков».

Висновки повітового маршалка Протопопова були на користь обвинуваченому управителів Кирилівським маєтком, поручикові Чайковському. Маршалок знайшов в маєткові по пунктах:

«1-е. Что по управлению Чайковского этим имением притеснительных и противозаконных действий в обращении с крестьянами ни со стороны самого Чайковского, ни подчиненных ему экономических служителей равномерно и в исполнении крестьянами определенных инвентарными правилами повинностей помещику отступлений нет.

2-е. Взыскание с крестьян за незначительные провинения производится посредством расправы избранными из среды самих же крестьян хорошего поведения, а за более значительные провинения в главном экономическом управлении с распоряжения Чайковского, без допущения всякой жестокости, а только по привычке его, Чайковского, увлекаться бранью, большею частью, и взыскания сим оканчиваются без телесного наказания; экономическим же служителям и прикащикам вовсе не предоставлено права телесного взыскания с крестьян, в чем они обязаны строжайшею ответственностию по особым данным им инструкциям: за дозволение же себе прикащиком с. Сегединец крестьянином Погребным самовольно наказать жену крестьянина Ивана Резника за невыполнение ею барщины производится особое исследование посредством станового пристава.

3. Рабочие книжки в исполнение крестьянами господских работ и повинностей найдены в порядке—и в расчете по оным с крестьянами незамечено несправедливости, исключая того, что находящееся в прислуге экономической неудовлетворены были сполна жалованьем, и за переработанные лишние дни с прошлого 1851 года в количестве 214 руб. 25 коп. сереб. и за истекшую треть настоящего 1852 года—556 руб. 33 к. серебром, о чем по личному моему напоминанию об удовлетворении кого следует, получено донесение от управителя Чайковского, что вышеупомянутые за прошедший год следуемые прислуге деньги вполне уплачены—и частью за прошедшую треть, а все остальные в сем же и в следующем месяце удовлетворены будут непременно.

4-е. Раскладка на взыскание податей составляется посредством крестьян лучших хозяев каждого селения, по которой взыскание податей производится особыми из крестьян сборщиками, затем собираемые деньги поступают в общественную кассу, а отсель по мере поступления в уездное казначейство...

5. Что касается состояния сельского запасного магазина в Кирилловском имении, в настоящее время оказывается полное по числу душ количество озимого и ярового хлеба, о самовольном же употреблении еще в 1850 году без надлежащего разрешения, производится по особому распоряжению формальное исследование».

Київський губернатор на підставі цього розслідування зробив такий висновок, що «явных отступлений от инвентарных правил и угнетения крестьян в Кирилловском имении не допускается», але, зважаючи на окремі випадки самовільних вчинків, що робили їх економічні прикащики селянам, губернатор вимагав за потрібне «обязать Чайковского строгою подпискою впредь не допускать подчиненных ему официалстов к самовольным действиям под опасением удаления его от должности».

Наведена в чималих цитатах, зважаючи на її цінність та на неперекладаність в переказі барвистість, урядова переписка називає випадки незаконних кар над селянами в маєткові Кирилівському над жінкою кріпака Різника та над селянином Василем Демченком.

Оцей другий випадок зберігся в опису, і ми до нього й перейдемо зараз.

Василь Демченко народився в с. Журавці і був кріпаком у Енгельгардтів. З 15 років свого життя и до 1850 року, коли йому було вже 29 років, він тинявся на гуральні в Кирилівському маєткові при с. Пединовці. Тут Демченко робив за коваля. За роботу в кузні Демченко, зархований бувши в так званій пішій розряд, діставав на рік 12 карб. серебром та 5 четверть хліба. Як ремісник-коваль, Демченко не платив ніяких податків і з його вчастка землі, де господарювала його жінка з родиною, не було такої жадної плати. Працюючи в Пединовці, Демченко, за дозволом «смотрителя» гуральні Шлюневського, навідувався й додому. 26-го лютого 1850 р. у Демченка з'явилася невідкладна потреба навідатися додому: на цей день випадали заговіни, а до того-ж у Демченкової жінки знайшлася дитина. Шлюневський одпустив Демченка на один день, але Демченко на другий день не повернувся, не повернувся він і на четвертий день. Спеціальний посланець, що після виходу Шлюневський до Журавки, не знайшов Демченка вдома, і вже аж другий посланець знайшов його, 2 березня, і привів у Пединівку. Розлючений Шлюневський звелів вибити Демченка «средней величины березовыми розгами» «в пострашк, чтобы он впредь был поаккуратнее». Ганебну цю езекуцію виконано було «частью по голому телу седальничного места, а частью чрез прикрывавшую оное рубашку». Пізніше свідки під присягою показували, що Демченкові дали від 40 до 50 різок.

Демченко, як читаємо ми в актах слідства, «во время наказания лежал спокойно и от ощущения ударов сильных напряжений не делал». Але езекуція, очевидно, була дуже сувора, бо, повернувшись після неї до роботи в кузні, Демченко весь час скаржився, що болить йому в грудях та в шлункові.

11-го березня Демченко знову відпросився у Шлюневського додому в Журавку на хрестини своєї дитини і поіс туди з гуральні зебер горілки. Але, оповідає документ,—Демченко «при угощении запрошенных людей, сам таковой (горілки) не пил, жалуюсь, что чувствует себя не здоровым, а на другой день слег в постель». Демченко дуже кашляв кров'ю, тяжко дихав і не міг лягти. До нього прислали з відомої вже нам економічної лікарні лікаря Буткевича, але той нічого не міг допомогти хворому, і 22 березня Демченко, сидячи, помер. Лікар Буткевич установив, що Демченко «страдал болезнью единственно от всегдашнего занятия пьянством и чрез это достал воспаление грудной плевры, почему образовалось накопление жидкостей в грудях».

Але пізніше слідство виявило всю безпідставність лікаревих домислів про те, з чого помер Демченко. «При дальнейшем исследовании оказывается, что Демченко сложения был крепкого и поведения хорошего, ко хмельным напиткам пристрастия не имел и хотя иногда употреблял таковые в излишестве, но редко и то при случаях».

Треба думати, що селяни, так само і місцевий піп, були переконані, що Демченкова смерть сталася тільки від тієї езекуції, що зробив її Демченкові Шлюневський,—бо піп одмовився навіть ховати забитого кріпака, вимагаючи слідства.

Таким чином справа про Демченкову смерть відома стала в Києві. Шлюневський мусів дати тепер владі свої пояснення. Він почав з

того, що примусив лікаря Буткевича дати відомі вже нам неправдиві свідчення, далі той таки Буткевич, оглянувши Демченкове тіло «при шести понятих Журавських старожилых крестьянах», постарався не знайти на тілі «ни малейше никаких боевых знаков», нарешті був виставлений за свідка Кирилівський отаман Федір Проценко, що власноручно бив Демченка, і цей Проценко, зрозуміло з яких мотивів, показав, що Демченкові дано було всього 15 різок, а не з півсотні, як було це в дійсності.

Городовий лікар Марцинчик, що присланий був із Звиногородки оглянути трупа, так само, мабуть, як і його попередник—Буткевич, попав під вплив Шлюневського і взагалі Кирилівської адміністрації, бо також посвідчив, що Демченко помер з застуди («от сильного воспаления легких»), але «Врачебная Управа», ознайомившись з актами медичного огляду, прийшла до висновку, що лікарі не звернули уваги на причини «взлияния крови на спине» і що «наказание имело вредное влияние на здоровье Демченка и дало начало болезни воспалению легких, которая в последствии от простуды (если ей подвергся) развилась и окончилась смертию».

Висновок «Врачебной Управы» був дуже обережний, але й він констатував той факт, що кара над Демченком теж спричинилася до Демченкової смерті. В результаті цього слідства Шлюневський був заарештований «как допустивший самовольное наказание Демченка в противность сделанного распоряжения и данным для экономических служителей установленным инструкций».

В липні 1850 р. над Шлюневським в повітовому суді відбувся суд. Тут, як і на слідстві, так само були спроби давати неправдиві свідчення на користь Шлюневському. Отаман Федір Проценко, як і на попередньому слідстві, намагався зменшити число ударів, що було дано покіпному Демченкові. Правда, він тепер показав цифру від 30 до 40, тоді, як раніш говорив тільки про 15, але свідки, що бачили езекуцію, ствердили, що ударів було до 50. Той таки Проценко та ще другий селянин, Харитон Кузьменко, говорили, що три дні після езекуції Демченко був зовсім здоровий, але інші свідки підтвердили, що Демченко скаржився на біль аразу після езекуції.

Сам «смотритель» Шлюневський, молода ще людина 27 років, походив із однодворців Канівського повіту, і перед тим, як вступити на службу до Енгельгардтів, служив по поміщицьких економіях на Чернігівщині. На суді пробував він виправдати себе тим, що «наказание над Демченком произведено им для пострашки за неявку в кузницу, в чем он, Шлюневский, поставлен был в затруднение, и опасался ответственности за самовольный отпуск Демченка, тем более, что он часто отлучался самовольно и во время отпусков никогда в свое время не являлся, и таковое взыскание произвел без дозволения управляющего собственно по незнанию распоряжений в сем крае, чрез недавнее прибытие с Черниговской губернии».

Відомий уже нам головний управитель Кирилівський, Чайковський, посвідчив на суді, що кару над Демченком Шлюневський зробив з своєї волі, бо «Шлюневскому наказывать крестьян отнюдь не дозволено».

Судовий вирок в цій справі був досить цікавий. Суд констатував, що «самое наказание произведено не жестоко, ибо при освидетельствовании никаких уже знаков не найдено, и при том дабы Шлюневский имел намерение злостно вредить Демченку, не оказывается, а видно, что он увлекся излишним соревнованием по должности, и Демченка нака-

зал за вину, но за всем тем на произведение такого наказания Шлюневский права не имел, то уездный суд... полагает Семена Шлюневского за сей поступок выдержать в тюрьме через три месяца и обязать подлинною впредь самоправно наказаний не производить, а управляющему, поставив на вид настоящий случай, подтвердить, дабы впредь в отклонение самоправных наказаний за подчиненными ему официалистами, имел надлежащее наблюдение».

Вже в 1852 р. сам Бібков знов згадав про Шлюневського, і наказом заборонив Шлюневському обіймати посаду «эконома или приказчика... или же поступить вообще в должность, сопряженную с влиянием на крестьян». Начебт же розіслано було до всіх повітових маршалків київського генерал-губернаторства.

Оце ті дрібні порівнюючі факти та штрихи, що знайшли ми в архівній справі про Шевченкове село. Перед нами не цілком виразними, проте досить барвистими тіннями пройшли типи Енгельгардтових управителів — поручика Чайковського, що надто вже «увлекается бранью» проти селян, «виокуренного смотрителя» Шлюневського, що теж «увлекается излишним соревнованием по должности» і в розпалі свого захоплення засікає кріпака до смерті, лікар Буткевич, що слухняно пише під диктовку свого начальства неправдиві медичні свідчення, нижча адміністрація економії з селян, на зразок отамана Проценка, що перевадить своїми руками ганебну кару на тілі свого селянина і потім з усієї сили, брешучи і затаюючи факти, вигорожує економічне начальство, нарешті, постать збіднілого «пшого» селянина—напів-пролетаря, наймита-ковала Демченка, однієї з багатьох мабуть жертв панської та управительської сваволі.

Так само, не цілком виразні штрихи, нотатки швидше ніж певні вказівки на господарство Енгельгардтів, що все збудоване було на безсоромній експлуатації кріпацької праці, що не спиняється навіть перед незаконним використанням селянських грошей, зібраних спеціально на оплату державних податків, що з селян належали.

Більшість цих фактів, дрібних рисочок та людських постатів припадає на час, коли самого Шевченка не було вже в рідних околицях;— з другого боку, ці факти відбувалися тоді, коли Київська адміністрація як-не-як, але взялася бодай до контролю того, як поводяться з своїми кріпаками поміщики. За молодих років Шевченкових його село та й вся Київщина, і все Правобережжя навіть цього ще не знало. Отже можемо припустити, що в попередню добу випадки подібні до того, що стався з Демченком, були далеко не поодинокі та незвичайні.

Гадаємо, тому, що поданий у нас матеріал зможе внести хоч трохи живого, дійсного та конкретного в те реальне оточення Шевченкової доби, що так нас тепер цікавить і про яке не багато так маємо матеріалів.

25788

